

JAROSLAV BAUER

PROSTÝ LOKÁL VE STŘEDOBULHARSKÝCH PAMÁTKÁCH

1. Zánik bezpředložkového lokálu ve slovanských jazycích patří k nejmarkantnějším příkladům rozvoje předložkových pádů na úkor pádů prostých. Jako pád vysloveně konkrétní, jehož nejvlastnějším a nejrozšířenějším významem je po celou historickou dobu slovanských jazyků vyjadřování vztahů prostorových a časových, byl lokál zasažen rozvojem předložek nejvíce a nejdříve. Už v nejstarších památkách je ve slovanských jazycích doložen jen sporadicky, a to ještě jen v jistých sémanticky vymezených skupinách dokladů. Tak prostý lokál místa se drží hlavně ve vlastních jménech měst (nejvíce ve staré ruštině do XIII. století). Časový lokál je častější a drží se o mnoho déle, ale jde tu vesměs o výrazy více nebo méně adverbialisované. Nejčastěji se prostý lokál vyskytuje ve spojení s některými slovesy (zvláště u sloves s předponou *pri-*), u nichž se stal ustálenou vazbou.

Vcelku je tento vývoj ve slovanských jazycích znám a jeho směr i hlavní příčiny jsou jasné. Ale podrobněji víme o průběhu tohoto procesu jen málo. A přece podrobné prostudování postupného zániku prostého lokálu v jednotlivých slovanských jazycích může přinést i mnoho cenných poznatků obecné platnosti, které nám pomohou nahlédnout do vývoje pádů a odhalit některé zákonitosti jazykových změn v této oblasti gramatiky.

2. V článku *Bezpředložkový lokál ve staroslověnských evangelích*,¹ který je ukázkou z mé disertace vzniklé v staroslověnském oddělení slovanského semináře filosofické fakulty brněnské university, rozebral jsem doklady na prostý lokál v kodexu Zografském, Mariánském, Assemanově a v Savvině knize a na základě srovnání s materiálem z ostatních slovanských jazyků, který jsem měl po ruce, jsem se pokusil vyvodit několik obecných závěrů. V tomto článku doplňuji staroslověnský materiál rozborem dokladů z vybraných památek středobulharských, které jsou — jak vysvitne z dalšího rozboru — do značné míry vývojovým pokračováním staroslověňštiny. Excerptoval jsem tyto památky: *Ochridský apoštol* (vyd. S. M. Kulbakin, Sofia 1907; dále uvádím zkratkou OA) z konce XII. stol., *Dobřejšovo čtveroevangelium* (vyd. B. Conev, Sofia 1906; dále zkratka Dobřejš.) a *Vračanský evangeliář* (vyd. B. Conev, Sofia 1914; dále zkratka Vrač.) z XIII. stol., *Trojanskou pověst (Trojanska priča*, vyd. J. Ivanov, *Starobulgarski razkazii*, Sofija 1935; dále zkratka Troj. a stránka tohoto vydání) a *Život sv. Ivana Řílského* (vyd. J. Ivanov, *Bulgarski starini iz Makedonija*, Sofija 1931, str. 369—383; dále zkratka Iv. R. a stránka a řádek tohoto vydání) ze XIV. století. Přešel jsem dále *První život sv. Nauma a Chrabrův traktát o písmenech* (totéž vydání, str. 305—311 a 400—446), ale nenašel jsem tam žádný doklad. Také ve *Vlachobulharských listech* není téměř dokladů (Miletič-Agura: *Dakoromanite i tehnata slavjanska pismenost*, I., Sofija 1895; II. *Novi vlachobulgarski gramoti ot Brašov ot L. Miletič*, Sofija 1896; dále zkratka Gram. I. II.). Pro srovnání uvádím některá data ze staroslověnských evangelií, z *Žaltáře Sinajského* (Ps. Sin.) a z kodexu *Supraslského* (Supr.; obojí podle vydání Severjanovova).

Dobřejšovo čtveroevangelium, Vračanský evangeliář a Ochridský apoštol představují tři důležité druhy biblických textů, lze je dobře srovnávat se staroslověnskými památkami evangelií a jejich jazyk dobře reprezentuje písemný jazyk středobulharský XII.—XIII. století. Proniklo do něho jen málo prvků z živé mluvy, v níž v té době jistě už značně pokročil rozklad deklinace. Pro všechny tyto památky platí, že „morfologie středobulharských památek... je morfologie staroslověnská neboli starobulharská, a jen zřídka se v ní vyskytují ty nebo ony odchylky“.² Na to musíme při studiu pádů a jejich významů pamatovat. Jejich vývoj je z největší části pokračová-

ním vývoje staroslověnského a jevy živého, mluveného jazyka do nich pronikají jen sporadicky. Život Ivana Rilského doplní náš materiál doklady z nebiblických textů. Do nich mohly prvky z mluveného jazyka pronikat více než do textů biblických, které byly překládány i opisovány úzkostlivě přesně. Trojanská pověst, volně vložená do Vatikánské kroniky, je ceněna jako památka psaná jazykem blízkým živé řeči. Ta se obráží i v jazyce Vlachobulharských listů, ovšem vedle chyb, vnesených písaři špatně znajícími bulharsky.

A. Bezpředložkový lokál u sloves

3. Prostý lokál se ve staré a církevní slovanštině udržel nejčastěji ve spojení s některými slovesy, u nichž se stal ustálenou vazbou. Jeho původní místní význam se oslabil, proto nebyl tak vystaven tlaku předložkových vazeb. A většinou stojí u sloves s předponami *pri-* nebo *na-*, které jsou svým významem totožné s předložkami a z počátku, při vzniku předložkových vazeb, je nahrazovaly. (Původně samostatné adverbium, které pomáhalo přesněji vyjádřit místní vztahy, přiklonilo se buď ke slovesu nebo ke jménu; nebylo nutné je opakovat.³) K udržení prostého lokálu přispívalo jistě i to, že u sloves jsou ve funkci předmětu prosté pády velmi časté. Když však bezpředložkový lokál všude jinde až na malé zbytky zanikl, ustupuje i zde, neboť vypadl ze systému, stal se izolovaným výrazovým prostředkem. Při oslabení nebo zániku místního významu nemělo jeho užití žádnou oporu. Byl proto nahrazován jinými pády, nejčastěji genitivem a dativem (prostým nebo s předložkou *къ*), nikoli předložkovým lokálem. Vedle významových důvodů (genitiv vyjadřuje částečné zasažení dějem, dativ k čemu děj směřuje) jistě k tomuto vývoji přispěla i homonymita tvarová: některé formy lokálu jsou homonymní s genitivem (zvláště v duálu, pak v sg. *u-*kmenů, *i-*kmenů, souhláskových kmenů) a ještě častěji s dativem (*a-*kmeny, *i-*kmeny, sekundární konsonant. kmeny, některá zájmena). Homoforní pro dativ-lokál nebo genitiv-lokál, která měla původně význam lokálu, se snadno podložil významu dativu nebo genitivu, shodující se ostatně s novým pojmáním slovního spojení, a to se mohlo stát odrazovým můstkem pro úplné vytlačení lokálu v takových vazbách.

4. Ve stsl. evangeliích byl prostý lokál nejčastější u sloves *kosnŕti se* a *prikosnŕti se*, *prikasati se komy, čemy*. U nesloženého *kosnŕti se*, kde neměl oporu v předponě, však už ve většině případů ustupuje nové vazbě *kosnŕti kogo vŕ čto*. Srov. Mt 9.29: *togda kosnŕ se očiŕu ima* Sav. x Zogr. Mar. Ass.: *kosnŕ ě vŕ oči*. — Vazba *kosnŕti se komy, čemy* je doložena na 9 evang. místech 15krát, vazba akusativní též na 9 evang. místech, ale již 24krát, tedy převládá.⁴

V kodexu Supraslském je u slovesa *kosnŕti se* prostý lokál doložen jednou: *kosnŕchŕ se dvbrechŕ* 297.18. Dvakrát je tu genitiv (561.28, 566.12). U slovesa *kasati se* není prostý lokál bezpečně doložen vůbec (jednou je tu homoforma genitiv-lokál: *christosovu nogu kasajŕŕti se* 379.28, dvakrát homoforma dativ-lokál *rqčĕ* 476.22 a 567.15), zato však jednou nesporný genitiv (430.6) a jednou dativ (476.16).

V Žaltáři Sinajském (Ps. Sin.) není toto sloveso doloženo.

V excerpovaných památkách středobulharských je u slovesa *kosnŕti se* doložen prostý lokál třikrát:

Lk 8.44: *kosnŕ se vskriŕi rizb ego* Dobrĕjš.

Lk 8.45: *kto estb kosnŕvŕi se mnĕ* Vrač. Dobrĕjš.

Mr 5.30: *kto prikosnō se rizachō moichō (τίς μου ἔφατο τῶν ἱματίων)* Dobřejš. Vrač. (= Mar. Ass. Sav.).

Mr 6.56: *da ponēi vskrlilii rizō ego prikosnōt se* Dobřejš. (= Zogr. Mar.). Podobně Mt 14.36. Dobřejš. a Lk 8.44 Vrač.

Lk 11.46: (*ne*) *prikasaeite se brēmēnechō (οὐ προσφάετε τοῖς φορτίοις)* Dobřejš. (= Zogr. Mar.).

J 4.9: *ne prikasaōt se judeie samarēnechō (οὐ γὰρ συγχρῶνται Ἰουδαῖοι Σαμαρῖταις)* Dobřejš. Vrač. (= Zogr. Mar. Ass.).

II. Kor 6.17: *nečistě ne prikasaite se (ἀκαθάρατον μὴ ἄπειθε)* OA 33b (Kralic.: nečistého se nedotýkejte).

Ve čtyřech dokladech je tvar, který může být lokálem i genitivem:

Mt 20.34: *prikosnō se očiū ima (ἤφατο τῶν ὀφθαλμῶν αὐτῶν)* Vrač. 61 (= Mar. Ass. Zogr^b).

Mt 17.7: *prikosnō se ichō (ἀψάμενος αὐτῶν)* Dobřejš. Vrač. 195b (= Mar. Ass.). Podobně Lk 18.15 Dobřejš.

Protože v excerpovaných památkách není u tohoto slovesa doložen jasný genitiv, můžeme se domnívat, že jde o lokály.

Těžší je rozhodnout, jde-li o dativ nebo o lokál v těchto dokladech:

Mt 8.15: *prikosnō se rōcé eq (ἤφατο τῆς χειρὸς αὐτῆς)* Vrač. 50b (= Zogr. Mar. Ass.). Podobně Mr 5.27 Vrač. 175b (*nozě ego*), Mr 5.28 Dobřejš. Vrač. 175b (*rizě ego*), stejně Mt 9.21 Vrač. 53 (= Ass.), Mr 5.27 Dobřejš. (= Zogr. Mar. Ass. Sav.).

Mr 5.31: *kto prikosnō se mně (τίς μου ἤφατο)* Vrač. 175b. Stejně Lk 8.46 Dobřejš. Vrač., J 20.17 Dobřejš. Vrač. (= Mar. Ass.).

Původně byly tyto tvary jistě chápány jako lokály, ale později jim mohl být přikládán význam dativu. Nepochybný dativ je dobře doložen; na př.: Mt 14.36: *i eliko se prikosnōšq emu (καὶ ὅσοι ἤψαντο)* Dobřejš. Podobně Mr 3.10 Dobřejš., Mr 6.56 Dobřejš., Lk 7.39 Vrač. 166b, Lk 8.47 Dobřejš.

Vedle toho jsou ve Vrač., kde rozklad lokálů vazby nejvíce pokročil, i jiné vazby:

Mt 9.29: *togda prikosnō se očesa ima (τοτε ἤφατο τῶν ὀφθαλμῶν αὐτῶν)* (akus.?).

Mt 9.20: *prikosnōvšē vskrlil rizi ego (ἤφατο τοῦ κρασπέδου).*

Lk 6.19: *prikasati se imb (ἄπεισθαι αὐτοῦ).* O tvaru *imb* viz výše v § 4.

Máme zde tedy 9 nepochybných lokálů, 2 homoforny genitiv-lokál (chápané spíše jako lokál), 11 homoforem dativ-lokál (u nichž dativní chápání jistě časem převládalo), 5 dativů a 3 tvary jiné. Pozorujeme tu tedy ve srovnání se stsl. evangelií velký ústup lokálu.

6. Dosti častý je prostý lokál také u jiných sloves s předponou *pri-*, ale už ve stsl. evangeliích ustupuje mnohem častěji než u *prikosnōti se* jiným vazbám, především dativu prostému nebo s předložkou *kz*. U jednotlivých sloves můžeme z památek zjistit tento stav:

prilēpiti se, prilēpljati se:

Ve stsl. evangeliích je u tohoto slovesa nepochybný prostý lokál doložen na jednom evangelním místě čtyřikrát (Lk 15.15 Zogr. Mar. Ass. Sav.), na jednom místě je homoforna dativ-lokál (Mt 19.5 Mar. Ass. Zogr^b.) a na jednom místě dativ (Mr 10.7 Zogr. Mar.).

V Ps. Sin. máme jeden doklad s lokálem (156b.6). Vedle toho je lokál dobře doložen u opětovacího *prilēplēti se* (92b.4, 30.8) a u *prilēpēti*, kde

máme 6 dokladů na lokál (25b.15, 58.10, 129b.3, 130.15, 156.10, 177.3) a jeden lokál s předl. *po* (76.15).

V Supr. je v jediném dokladu dativ s předložkou *ko* (300.13—14).

V středobulharských památkách je lokál bezpečně doložen jen jednou: Řím 12.9: *prilēplēqšti se blazēmz* (κολλώμενοι τῷ ἀγαθῷ) OA 23b (srov. Kralic.: připojení jsouce k dotrémú).

Homoforna pro dativ-lokál je častější:

Mt 19.5: *i prilēpitse ženě svoei* (κολληθήσεται τῇ γυναικὶ αὐτοῦ) Dobřejš. Stejně Mr 10.7 Dobřejš., I. Kor 6.16 OA 54.

Iv. R.: *nezlobivii i pravii prilēplēachq se m'ně* 373.1.

Dvakrát je doložen prostý dativ:

I. Kor 6.17: *prilēplēqise qvi* (κολλώμενος τῷ κυρίῳ) OA 54.

Iv. R.: *mně že eže prilēplēti se bvi blgo estz* 377.1.

Jednou dativ s předložkou *ko*:

Mt 19.5: *prilēpit' se ko ženě svoei* Vrač. 59b (x Dobřejš., srov. výše).

prilbnqti:

Stejně jako ve stsl. evangeliích jediný sporný doklad s homofornou genitiv-lokál:

Lk 10.11: *prachz prilēpšii nasz ō gra^d vašego* (τὸν κοριοστὸν τὸν κολληθέντα ἡμῖν ἐκ τῆς πόλεως ὑμῶν) Dobřejš. Vrač. 161 (= Zogr. Mar. Ass.).

V Ps. Sin. a Supr. není toto sloveso doloženo.

pričestiti se:

Ve stsl. evangeliích jsem nenašel žádný doklad. V Ps. Sin. je jeden doklad s prostým lokálem (139b.6). V Supr. je čtyřikrát prostý lokál (524.11, 537.11—12, 409.8—9, 470.4), dvakrát homoforna dativ-lokál (asi s významem lokálovým, 414.15, 420.1), jednou dativ s předložkou *ko* (250.5—6) a jednou instrumentál s předložkou *sz* (440.27—28); u impf. *pričestati se* je dvakrát homoforna dativ-lokál (423.3—4, 423.29) a jednou dativ (327.18—19).

V středobulharských památkách je doložen lokál i dativ.

Prostý lokál:

Lk 18.18: *eto stvorę životě věčněmz pričqštu se* (ζωὴν αἰώνιον κληρονομήσω) Vrač. 90.

Žid 2.14: *i ty iskrznenz pričqsti se tēchz* (μετέσχεν τῶν αὐτῶν) OA 72b (srov. Kralic.: i on též podobně účasten jest jich [těla a krve]). Tvar *tēchz* pokládám za lokál, nikoli za genitiv, protože genitiv není u tohoto slovesa doložen.

Dativ:

Řím 12.13: *vz trēbovanii stymz pričqštaqšte se* (τῇ προσευχῇ προσκαρτεροῦντες) OA 23b.

Iv. R.: *ne trčiq nq i tē iže prosto vz slusē byvdšimz, ne nepričestenz polzy vina*
dqđē 370.17—18.

V Troj. je homoforna dativ-lokál, která měla pravděpodobně význam dativu: *da se toliko ne pričestiti troiskoi krzvi* 255.

priložiti (se), prilagati (se):

Ve stsl. evangeliích tu stává jak lokál (Mt 6.27 Zogr. Mar. x Sav., Lk 12.25 Zogr. Mar., Mr 4.30—31 Zogr. Mar.; celkem šestkrát), tak dativ (Mt 6.27

Ass., Mt 6.33 Zogr. Mar. Ass., Lk 12.31 Zogr. Mar., Mr 4.24 Zogr. Mar., Lk 17.5 Zogr. Mar. Ass. Sav.); v Sav. Mt 19.5 je homoforma dativ-lokál.⁷

V Ps. Sin. je u zvrtného *priložiti se* dvakrát prostý lokál (*priloži se skotěchъ nesomyslъnyichъ* 62b 3; stejně 63.4) a jednou homoforma dativ-lokál a dativ s předložkou *къ* (*čbto priložitъ se tebě къ jězku lъstivу* 167b.13). U *priložiti* není prostý lokál doložen vůbec (dvakrát je tu akusativ s předložkou *na* — 87.15 a 150b.11; jednou prostý dativ — 74b.7; dvakrát dativ s předložkou *къ* — 84.22 a 84.20).

V Supr. jsou jen dva bezpečné doklady na lokál: *i bēsěchъ se priložiti* 61.8; *židovstě sborě priloženě byti smokvi* 346.30—347.1. (Srov. i 500.11 a 387.12 — zde je homoforma dativ-lokál.) Jinak je u tohoto slovesa (s reflexivem i bez něho) pravidlem dativ s předložkou *къ* (7 dokladů), řídkěji prostý dativ (2 doklady). U impf. *prilagati (se)* není lokál doložen (je tu jednou prostý dativ a čtyřikrát *къ* s dativem).

V středobulharských památkách má *priložiti* (jak ve významu „přidati“, tak v přeneseném významu „přirovnati“) u sebe třikrát prostý lokál:

Tit 3.14: *da učrtъse nъši dobrychъ dělěchъ . priložiti vъ potrebъnaja . trěbovanija* (*οἱ ἡμέτεροι καλῶν ἔργων προϊστασθαι*) OA 111b.

Mr 4.30—31: *čemu vrodobimъ crvo bzie (i)li koei priči . priložimъ e . gorušičně zbrně* (*πῶς ὁμοιωσωμεν τὴν βασιλείαν τοῦ θεοῦ, ἢ ἐν τίνι αὐτὴν παραβολῇ θῶμεν; ὡς κόκκῳ σιναίτικῳ*) Dobřejš.

Galat 4.25: *agarъ bo estъ sinaiska gora . vъ aravi . prilagaetъ že se nněšomъ iermě* (*Ἄγαρ... συστοιχεῖ δὲ τῇ νῦν Ἱερουσαλήμ*) OA 73b.

Jednou je tu homoforma dativ-lokál:

Mt 6.27: *možetъ přeložiti tělesi lakotъ edinъ* (*προσθεῖναι ἐπὶ τὴν ἡλικίαν αὐτοῦ*) Vrač. 50. Můžeme ji interpretovat snad již jako dativ, protože v obdohém dokladu z Dobřejš. Lk 12.25 je nepochybný dativ: *priložiti tělesi svoemu lakotъ edinъ*. Srov. dále dativ v Dobřejš. Lk 17.5 (*priloži namъ věrq*) a ve dvou dokladech na toto sloveso z Iv. R. (370.12—13, 370.16—17).

Zvrtné sloveso *priložiti se* zachovalo lokálovou vazbu v OA 40b, Galat 6.16: *eliko pravilě semъ priložqto se . mirъ na nichъ* (*ἕσοι τῷ κανόνι τούτῳ στοιχήσουσιν*). Jednou u něho stojí tvar *imъ* místo *emъ*: Skut 17.34: *eteri že priloždese imъ* (*τινὲς δὲ ἄνδρες κολληθέντες αὐτῷ*) OA 80b.

Několikrát je tu dativ s předložkou *къ*, na př. Skut. 17.4: *priložidjesje къ ravъlu i silě* (*προσεκληρώθησαν τῷ Παύλῳ...*) OA 13b. Dobře je u tohoto slovesa doložen prostý dativ, na př. Lk 12.31: *i si vsě priložqto se vamъ* (*καὶ ταῦτα προσεθέσεται ὑμῖν*) Dobřejš.; Mr 4.24: *priložit se vamъ slyšqštiimъ* Dobřejš. a j.

V Iv. R. je doloženo dvakrát impf. *prilagati* (374.20—21 a 380.12—13); v obou dokladech má při sobě dativ s předložkou *къ*. V jednom dokladu na zvrtné *prilagati se* je prostý dativ (370.21—22).

priležati:

Ve stsl. evangeliích má při sobě jen prostý lokál (Lk 10.34 a 35 Zogr. Mar. Ass. Sav.). V Ps. Sin. není doloženo. V Supr. jsou vedle tří dokladů na prostý lokál (529.3—4, 541.17, 79.25 — zde je *ichъ* jistě lokál, neboť genitiv u tohoto slovesa nebývá) a jedné homoformy dativ-lokál (518.22 — má asi význam lokálu) dva dativy s předložkou *къ* (500.13—14, 161.27), jed-

nou *na* s akusativem (405.12) a jednou lokál s předložkou *vs* (145.13—14 — je to ojedinělý doklad, kdy je prostý lokál u slovesa nahrazován předložkovým).

V Dobřejš. je u tohoto slovesa doložen lokál na týchž místech jako ve stsl. evangeliích: Lk 10.35 *prileži emb* (επιμελήθητι αὐτοῦ); stejně Lk 10.34. Ve Vrač. je tu tvar *im̄s* místo *emb* (srov. výše v § 4.). Ale jinde je u tohoto slovesa i dativ, na př.: Lk 5.1: *bystb že priležštu emu narodu* (ἐπιχεισθαὶ αὐτῷ) Dobřejš. V Iv. R. je tu jednou dativ s předložkou *kz* (375.13—14).

pristati:

V jediném dokladu je ve zkoumaných středobulharských památkách stejně jako ve stsl. evangeliích prostý lokál:

Lk 23.51: *sei ne bē pristalz szvčtē i dčlč ichz* (οὐκ ἦν συγκαταειθεμένος τῇ βουλῇ καὶ τῇ πράξει αὐτῶν) Dobřejš.

V Supr. a Sin. není toto sloveso doloženo.

prisčdčti:

Ve stsl. evangeliích je na dvou místech (Mt 15.32 Zogr. Mar. Ass., Mr 8.2 Zogr. Mar.) tvar *m̄nč*, který může býti jak lokál, tak dativ. V Sav. je tu jednou akusativ (Mt 15.32).⁸ V Ps. Sin. není toto sloveso doloženo. V Supr. je v jediném dokladu *u* s genitivem (537.28).

V středobulharských památkách máme stejné doklady jako ve stsl. evangeliích: Mt 15.32: *uže tri dni prisčdčtš mnč* (προσμένουσιν μοι) Dobřejš. Vrač. 56b. Stejně Mr 8.2 Dobřejš.

pristaviti, pristavljati:

Ve stsl. evangeliích je tu na třech místech homomorfně dativ-lokál (Mt 26.53 Zogr. Mar. Ass. Sav., Mt 9.16 Mar., Mr 2.21 Zogr. Mar.) a jednou akusativ s předložkou *na* (Lk 5.36 Zogr. Mar.). V Ps. Sin. je pouze jeden doklad, v němž je však pouze přímý předmět v akusativu (100b.2). V Supr. je doložen dvakrát dativ (76.15—16, 129.24) a jednou *kz* s dativem (317.13—14). (Srov. i 14.26—27, kde však je lokál s předložkou *na* určením místa.)

V středobulharských památkách je doložen nepochybný lokál v OA 21, Řím 6.13: *nz pristavlčtē se bžč* (παραστήσατε εαυτοὺς τῷ θεῷ). Vedle toho je jednou *im'* místo *emb*: Řím 6.16: *jako im že pristavlčtē se* (ὅτι ᾧ παριστάνετε) OA 21b.

Homomorfně dativ-lokál je doložena třikrát:

Mr 2.21: *niktože pristavlčtēja plata nebčlena ne pristavlčtš rizč vetsč* (οὐδεὶς ἐπίβλημα ὄρακος ἀγνάφον ἐπιόραπει ἐπὶ ἰμάτιον παλαιόν) Dobřejš.

Podobně Řím 6.13 OA 21 a Mt 26.53 Dobřejš.; ve Vrač. je však v tomto dokladu kratší tvar dativní *mi*, tedy jde asi i v Dobřejš. o dativ.

U jiných sloves s předponou *pri-* není prostý lokál v excerpovaných středobulharských památkách doložen. V Ps. Sin. i v Supr. je ovšem i u jiných sloves. Srov. na př.:

Ps. Sin.: *ne pristopitš tělesi tvoem̄b* 121.17 (vedle toho je u tohoto slovesa i dativ s předložkou *kz*); *prigovzdī strasč tvoem̄b plstb mojq* 163.20; *životš moi adč približi sje* 115b.22; srov. i 50.6 a 68b.10, kde je homomorfně pro dativ-lokál *mnč*.

Supr.: *privezašē staaqo dčbč susč avorovč* 18.9—10; *prīpodobčntš se crakvinīi krzmbjenīci . dčtčtš iže mlčko . . . szstz* 384.13—14 a j.

Ve stsl. evangeliích bývá lokál ojediněle i u jiných sloves: *naležati*, *napadati*, *zazrěti*, snad i *oprěti se*, *potoknŕti se* a *visěti*.⁹ V středobulharských památkách se prostý lokál u těchto sloves nezachoval.

7. Srovnáme-li užití prostého lokálu ve stsl. evangeliích, v Ps. Sin., Supr. a v excerpovaných památkách středobulharských, vidíme, že se lokálové konstrukce zachovaly v těchto středobulh. památkách v daleko větší míře než v Supr. V něm pokročil jejich rozklad už mnohem dále a prostých lokálů je poměrně malé procento. A přece je Supr. památka starší. Všimněme si však, že všechny doklady na lokál ve střední bulharštině jsou z památek biblických — Dobrějš., Vrač. a OA, kdežto v ostatních památkách není ani jediný bezpečný doklad na lokál. Projevuje se tu pěkně známá skutečnost, že biblické texty jsou po jazykové stránce velmi konservativní; proto mnohdy uchovávají staré jevy lépe než starší památky jiného druhu, které nebyly opisovány tak úzkostlivě, takže do nich snáze pronikaly změny.¹⁰

Celkový směr ústupu lokálových vazeb je ve všech zkoumaných památkách stsl. i středobulharských stejný: lokál je u sloves s předponou *prizatlačován* v naprosté většině dokladů dativem prostým nebo s předložkou *ka*. Ojedinělé konstrukce jiné se dají skoro všechny vysvětlit z kontextu a nejde tu o ustálené vazby. Jen u slovesa *prikosnŕti se* proniká silně genitiv. Genitiv se stává nejčastější vazbou také u nesloženého slovesa *kosnŕti se*, pokud není zatlačeno novou konstrukcí *kosnŕti kogo vz čbto*.

B. Prostý lokál určením místa

8. Místní význam je u lokálu s předložkami nejčastější a můžeme říci — při vši skepsi k pokusům o stanovení původního významu pádů —, že je to jeho význam základní, z něhož se většina významů ostatních docela zřejmě vyvinula. A právě v tomto nejčastějším významu, ve funkci samostatného určení místa, se udržel prostý lokál jen v nepatrných zbytcích. Je to přirozené, neboť právě u konkrétních pádů, v jejich konkrétních významech, nastupují předložkové vazby nejspíše a v největší míře. Vždyť spojení jmen s adverbii, která se pak vyvinula v předložky, „se dala především k bližšímu určení vztahů prostorových a měly tedy výrazy předložkové nejprve význam hmotný“.¹¹

Ve slovanských jazycích se udržely zbytky prostého lokálu místního skoro výlučně ve dvou skupinách dokladů: ve vlastních jménech měst a v ustálených spojeních, která nabývala adverbialního rázu (*semb městě* a pod.).¹²

V evangeliích, která byla překládána z řečtiny velmi pečlivě a pokud možno přesně, nenajdeme ani tyto zbytky prostého lokálu s významem místním. Překladatel tu vybral ze dvou možných způsobů vyjádření — prostého lokálu a lokálu s předložkou *vz* nebo *na* — výrazový prostředek bližší originálu, a to tím spíše, že bezpředložkový lokál tu už byl konstrukcí ustupující, zanikající. Proto nejsou ve vlastním evangeliijním textu prosté lokály místní téměř vůbec doloženy. Pronikly však ojediněle mimo vlastní biblický text: do kalendáře Assemanova evangeliáře (4 doklady).¹³ Podobně nalézáme prosté lokály v doslovu k Ostromirovu evangeliu, v jehož vlastním textu byly také úplně potlačeny. Tři doklady na prostý lokál místní se uvádějí ze Supr.: *usorově* 47.12 a 47.18, *semb městě* 81.3.

Nejčastěji se užívalo prostého lokálu ve jménech měst ve staré ruštině. V původních památkách tam do XIII. stol. mnohdy převládal nad předložkovým lokálem a zdá se, že byl výrazovým prostředkem živým a běžným. Charakteristická jsou na př. data z Novgorodského letopisu, která uvádí A. D. Grigorjevová ve stati *Předložnost i bezpředložnost lokativa v drevnerusskom jazyke*.¹⁴ v první části památky, opírající se o přeložené kroniky (o událostech za léta 854—1068), je 7 lokálů prostých a 66 předložkových, v druhé části (o letech 1170—1238) 30 prostých a 28 předložkových, v třetí části (1238—1352) žádný prostý a 14 předložkových. Zajímavé je jiné zjištění autorčino, že i v původních památkách se užívalo bezpředložkových konstrukcí jen u jmen měst domácích, kdežto u jmen měst cizích najdeme výlučně konstrukce předložkové.¹⁵ „Prosté lokály místa od obecných jmen jsou velmi řídké jak v ruských, tak i v církevněslovanských památkách, a často jsou sporné,“ konstatuje autorka dále.¹⁶ Také ve staré češtině se zachoval prostý lokál bezpečně jen ve jménech měst a vesnic.¹⁷

V excerpovaných biblických památkách středobulharských je stav obdobný jako ve stsl. evangeliích: ve vlastním textu biblickém není prostý lokál místní doložen vůbec, mimo vlastní text v nejstarší z nich, v nadpisech čtení v Ochridském apoštolu:

$\bar{a}$ $\bar{a}$ $\bar{a}$
stra . stmu . mku polikarpu . eppu byvsžu zmurii OA 104b;

ležqštq na stmž oltari vlacheržnachs OA 110b; podobně OA 112b. (V těchto dvou dokladech by ovšem mohlo jít o haplografii, grafické splynutí předložky *vž* s náslovným *v-* vlastního jména. Srov. podobné příklady z evangelií, *Slavia* 20, str. 52.)

Prostý lokál se snad skrývá i ve zkratkách $\bar{c}$ $\bar{a}$ $\bar{a}$ OA 82 a *crigra* OA 88. Jednou je tu doložen předložkový lokál: *byvsžimž vž crigradě* OA 88.

V Troj. 251 je jedno místo, které může býti považováno za prostý lokál: *prėmagaaše ich vsakoi igrė*. Spíše tu však jde o haplografii, grafické splynutí předložky *vž* s počátečním *v-*.

Podobné doklady najdeme v Gram. u jmen zemí:

ukravši koni vlaškoj zemli II. 13;

choť by za morem choditi i pak vžngrech I. Mold. 54.

C. Prostý lokál určením času

9. Ve funkci příslovecného určení času se udržel prostý lokál častěji, ale jen v ustálených spojeních nebo adverbialních ustrnulínách. Ve stsl. evangeliích je celkem v 25 dokladech, v nichž je všude ustáleným prostředkem (není vedle něho ekvivalentní určení v jiném pádě prostém nebo předložkovém): *tomž létě, tomž časě, zimě, polu nošti, utřě*.¹⁸ Podobný stav je i v jiných stsl. památkách. Ve staré ruštině byl časový lokál také dosti častý u názvů časových úseků. Udržel se velmi dlouho, až do XVII. stol., protože se adverbialisoval. Potom ustupuje docela časovému instrumentálu, který nebyl morfologicky izolován.¹⁹

V excerpovaných památkách středobulharských se prostý lokál časový udržel ve srovnání se stsl. evangelií jen zčásti:

zimě: Mt 24.20: *da ne bčjete bštvo vaše zimě* ($\chi\epsilon\mu\omega\nu\omicron\varsigma$) Dobřejš. (= Mar. Ass. Zogr.^b). Ze stsl. evangelií srovnej ještě Mr 13.18 Zogr. Mar.; v Dobřejš. a Vrač. však toto místo není doloženo.

nošti, polu nošti: Skut 12.6: *toi nošti bě petrǫ spǫ* (τῆ ρυτὶ ἐπειγῆ ἦν ὁ Πέτρος κοιμώμενος) OA 8; Skut 16.25: *polunošti že pavelz i sila motvǫ tvorǫšta* (μεσονύκτιον) OA 13. Podobně Lk 11.5 Vrač. 96, Mt 25.6 Vrač. 69 a 117b; Dobrějš. tu má na obou místech již *vb polunošti*. Tak i na dalším místě: Mr 13.35 Dobrějš. V Troj. je již akusativ (resp. casus generalis): *vb polu noštǫ* 261. — *Vz polu nošti* najdeme již v Supr. 182.1, 187.2, 252.24, 372.14. Prostý lokál je tu doložen jen jednou v citátu z evangelia (369.2—3). V Supr. tu tedy zase vývoj předběhl středobulharské biblické texty. *utrě*: Lk 12.28 Dobrějš., Lk 13.33 Dobrějš.

Proti prostému lokálu *tomb časě* ve stsl. evangeliích je v Dobrějš. a Vrač. již předložkový pád: Mt 17.18: *iscělě otrokǫ vtomb člěsě* Dobrějš.; Vrač. 151

tu má *vb toi ča*. (V Supr. je prostý lokál *tomb časě* doložen 358.11 a 553.2, *jednomb časě* 427.13—14.)

Za lokál se někdy považuje i *probrězgu* (Mr 1.35 Zogr. Mar.). Je doloženo i v Dobrějš.: *i utro pobrězgu zělo vstavǫ*.

10. V jiných funkcích se prostý lokál v excerpovaných středobulharských památkách nezachoval.

11. Z rozboru středobulharských dokladů na prostý lokál a z jejich srovnání se stavem ve stsl. evangeliích, v Ps. Sin. a v Supr. pěkně vyplývá, že ústup bezpředložkového lokálu ve středobulharských památkách novozákonních je přímým pokračováním vývoje, pozorovaného ve stsl. evangeliích. Supr. je ve většině případů už vývojově dále, prostý lokál je tu daleko více zatlačen pády jinými. Ps. Sin. je jako text biblický po této stránce konservativní, lokály dobře zachovává. Jen samostatný lokál místní je zatlačen více v památkách biblických, nepochybně vlivem řecké předlohy. Nebiblické památky středobulharské, které jsem zkoumal, nezachovaly prostý lokál bezpečně vůbec.

Je otázka, jak máme tento vývoj ve středobulharských památkách posuzovat. Buď tu jde pouze o další rozvíjení tendencí, živých už ve staroslovenštině, o hojnější užívání vazeb, které se tam již vyskytovaly, v písemném jazyce, kterému se písaři učili a který neměl bezprostřední spojitost s jejich živým mluveným jazykem, ale byl útvarem samostatným a do značné míry uzavřeným. Jednotlivé prvky živého jazyka by pak pronikaly do systému tohoto písemného jazyka jako vlivy rušivé, nikoli systémové, a to pouze ojediněle. Živý jazyk, kterým opisovatelé mluvili, měl přitom ovšem jistě vliv na celkový směr vývoje tohoto písemného jazyka, ale nelze jím vysvětlovat jednotlivé změny.

Nebo mohla být souvislost písemné střední bulharštiny s mluveným jazykem opisovačů ještě živá a její vývoj by pak byl odrazem vývoje této živé mluvy.

Skromný materiál z pádové skladby, který mám k dispozici a z něhož jsem čerpal v tomto článku, by spíše ukazoval na možnost prvou, aspoň pokud jde o památky biblické. (Matení tvarů *emb* a *imb* je takovým ojedinělým, nesystémovým prvkem, který sem pronikl. Srov. § 4.) Potvrzují to i jazykové rozборы ve vydáních památek: mluvnická stavba je tu staroslovenská a jen ojediněle a nesystémově se objevují prvky, vnesené méně pozornými nebo méně školenými písaři asi z živé řeči. V Dobrějš. je jich velice málo, ve Vrač. a v OA je jich už více, ale ani tu to nejsou jevy systé

mové. Hojněji vnikají do Iv. R. a časté jsou v Troj., kde se už nemůžeme na pádové tvary spolehnout — matou se a zaměňují velice často. Úplný zmatek a rozklad pozorujeme v deklinaci v Gram.

Při rozboru materiálu jsme viděli, že lokálové konstrukce byly vesměs nahrazovány konstrukcemi známými už ve stsl.; pozorujeme tu tedy rozdíl spíše kvantitativní než kvalitativní. Tento vývoj sotva mohl být odrazem vývoje živého jazyka, ale jistě byl jeho vlivem podporován. Lokálové tvary byly nahrazovány tvary jinými, zvl. dativem (u sloves), protože byly isolanované, vypadly ze systému prostých pádů. Časté homomorfní dativ-lokál (event. genitiv-lokál) se chápaly jako dativy (genitivy) a podle toho se pak nahrazovaly dativem (genitivem) i jiné lokály. Souviselo to jistě se změnou v chápání místního určení: klidová určení byla po mnoha slovesech nahrazována pohybovými. Tomu dativ dobře odpovídal. V biblických památkách středobulharských však nelze tuto substituci lokálu dativem (nebo genitivem) vykládat jako matení pádových tvarů.

POZNÁMKY

- ¹ Slavia 20, 1950, str. 40—56. Tam viz odkazy na nejdůležitější literaturu.
- ² S. M. Kulbakin v úvodu k vydání Ochridského apoštola, str. 100.
- ³ O tom srov. J. Zubatý, sborník *Prace lingwistyczne ofiarowane J. Baudouinowi de Courtenay, Kraków 1921*, str. 79—80.
- ⁴ Srov. Slavia 20, 1950, str. 46—47.
- ⁵ *Der Untergang der Deklination im Bulgarischen*, Heidelberg 1920, str. 28—29.
- ⁶ Srov. Slavia 20, 1950, str. 46—47.
- ⁷ Srov. Slavia 20, 1950, str. 48.
- ⁸ Srov. Slavia 20, 1950, str. 48.
- ⁹ Srov. Slavia 20, 1950, str. 49.
- ¹⁰ K jazyku Supr. srovnej J. Kurz, *Byzantinoslavica* 8, 1939—1946, str. 306—309.
- ¹¹ O. Hujer, *Úvod do dějin českého jazyka*, 3. vyd., Praha 1946, str. 79.
- ¹² Srov. Slavia 20, 1950, str. 50—52.
- ¹³ Viz Slavia 20, 1950, str. 50.
- ¹⁴ *Doklady i soobščeniija Instituta ruskogo jazyka*, vyp. 1, Moskva—Leningrad 1948, str. 134.
- ¹⁵ Tamtéž, str. 132.
- ¹⁶ Tamtéž, str. 133.
- ¹⁷ Srov. J. Gebauer, *Hist. mluvnice jazyka českého IV*. Skladba, str. 397—398.
- ¹⁸ Srov. Slavia 20, 1950, str. 53.
- ¹⁹ Srov. v citované práci Grigorjevové, str. 137 n.

БЕСПРЕДЛОЖНЫЙ ЛОКАТИВ В СРЕДНЕБОЛГАРСКИХ ПАМЯТНИКАХ

Процесс исчезновения беспредложного локатива в славянских языках, в общих чертах довольно известный, в подробностях до сих пор не исследован. Его изучение может дать ценные общие сведения, освещающие развитие системы падежей, гл. обр. развитие предлогов. В своей статье *Беспредложный локатив в старославянских евангелиях* (Slavia 20, 1950, стр. 40—56), автор попытался раскрыть на основе анализа старославянского материала и его сравнения с доступным материалом из славянских языков причины исчезновения локатива в разных функциях и причины его сохранения в известных случаях.

Анализ материала из среднеболгарских памятников (Охридского апостола, Добрейшова четвероевангелия, Врачанского евангелия, Жития св. Ивана Рильского, Троянского притчи, Влахоболгарских грамот) и его сравнение с материалом из старославянских евангелий, Синайской псалтыри и Супрасльской рукописи показывают, что постепенное исчезновение беспредложного локатива

в рассматриваемых среднеболгарских памятниках представляет прямое продолжение этого процесса, наблюдаемого уже в старославянском языке.

Беспредложный локатив сохранился в сочетании с глаголом *к снѣти се*, но очень редко; в большинстве же случаев он уже уступил место конструкции *коснѣти кого въ что* и в одном случае родительному падежу (§ 4). В сочетании с глаголом *прикоснѣти се* локатив встречается чаще, однако, по сравнению со старославянскими памятниками, он уже сильно вытесняется (§ 5). Кроме того встречается беспредложный локатив тоже в сочетании с глаголами с предлогом *при-*, напр. *прильпѣти се*, *причѣстити се*, *приложити*, *прилежати*, *приставити* и др. (§ 6), но в сравнительно меньшем количестве, чем в старославянских евангелиях. У всех этих глаголов сохранился локатив только в библейских памятниках (Охрид. ап., Добрейш., Врач. еванг.), которые соблюдают его даже более последовательно, чем Супрасльская рукопись; во всех остальных среднеболгарских памятниках он уже вполне исчез и его заместил дательный падеж простой или с предлогом *къ* (§ 7).

Во функции обстоятельства места, беспредложный локатив исчез почти целиком; он сохранился (подобно как в Ассем. еванг.) только в надписях чтений в Охридском апостоле в собственных именах городов (§ 8). Чаще встречается локатив в качестве определения времени, но лишь в таких случаях, где он уже превратился в наречие (*зимѣ ношти, оутрѣ*), причем даже здесь далее уступает (§ 9). — В памятниках небиблейских беспредложного локатива вообще нет.

Это развитие, являющееся прямым продолжением развития старославянского, вряд ли можно объяснить непосредственным влиянием живой речи. Оно остается в пределах синтетического склонения, между тем как из живой речи проникают отдельные нарушения этой системы, преобразующие ее постепенно в аналитическую. Следовательно, среднеболгарский письменный язык представляет в этом отношении своеобразную систему, продолжающую развивать свой грамматический строй, унаследованный из языка старославянского, вплоть до самого его разрушения (отражающегося отчасти уже в Троянской притче и гл. обр. в Грамотах).

DER PRÄPOSITIONSLOSE LOKAL IN MITTELBULGARISCHEN DENKMÄLERN

Der Schwund des präpositionslosen Lokals in den slawischen Sprachen ist zwar in den Hauptzügen bekannt, wurde jedoch bisher nicht eingehender untersucht. Das Studium dieses Prozesses kann allgemein zu wertvollen Ergebnissen führen, die den Werdegang des gesamten Kasusystems und insbesondere der Entwicklung der Präpositionsstrukturen aufhellen. In seiner Abhandlung „Der präpositionslose Lokal in den altkirchenslawischen Evangelien“ (Slavia 20, 1950, S. 40—56) hat der Autor den Versuch gemacht, an Hand einer Analyse des altkirchenslawischen Materials, zu der er vergleichsweise reicheres Material auch aus den anderen slawischen Sprachen herangezogen hatte, die Ursachen des Schwundes des präpositionslosen Lokals in seinen verschiedenen Bedeutungen aufzudecken und zugleich die Gründe zu ermitteln, warum er sich in manchen Funktionen länger erhalten hat.

Eine Analyse des aus mittelbulgarischen Denkmälern (Apostolus von Ochrida, Evangele des Dobrějš, Evangele von Vrača, Leben des hl. Ivan Rilskij, Trojanische Sage und Vlacho-bulgarische Urkunden) geschöpften Materials zeigt, — verglichen mit Belegen aus den altkirchenslawischen Evangelien, dem Psalterium Sinaiticum und dem Codex Suprasliensis — daß der allmähliche Schwund des präpositionslosen Lokals in den mittelbulgarischen Denkmälern eine direkte Fortsetzung der altkirchenslawischen Entwicklung ist.

Der präpositionslose Lokal blieb — wenn auch sehr selten — in der Verbindung mit dem Verbum *kosnѣти се* bewahrt; in den meisten Fällen ist er jedoch bereits der Konstruktion *kosnѣти кого въ что* und ein einziges Mal dem Genitiv gewichen (§ 4). In Verbindung mit dem Verbum *prikosnѣти се* ist dieser Lokal zwar häufiger anzutreffen, wird aber im Vergleich mit den altkirchenslawischen Denkmälern bereits stark durch den Dativ verdrängt (§ 5). Außerdem erhielt er sich bei einigen mit der Vorsilbe *pri-* zusammengesetzten Verben, z. B. *prilěpiti se*, *pričestiti se*, *priležati*, *priložiti*, *pristaviti* u. a. (§ 6), jedoch in weit geringerem Maße als in den altkirchenslawischen Evange-

lien. Bei allen diesen Verben blieb der präpositionslose Lokal nur in biblischen Texten erhalten (Ochrid. Apost., Dobřejš. und Vrač. Evang.), die ihn sogar besser bewahren als der Codex Suprasliensis. In allen übrigen mittelbulgarischen Denkmälern wurde er bereits völlig durch neue Konstruktionen — den bloßen Dativ oder den Dativ mit der Präposition *кz* — verdrängt (§ 7).

Als Ortbestimmung ist der präpositionslose Lokal fast gänzlich geschwunden; er blieb (ähnlich wie im Asseman. Evang.) bloß in den Überschriften der Lesungen im Ochrid. Apost. bewahrt, und zwar in Städtenamen (§ 8). Häufiger kommt der präpositionslose Temporallokal vor, aber es handelt sich durchwegs um erstarrte Adverbialformen (*zimě, nošti, polunošti, utřě*), in denen er im Vergleich mit dem Stande des Altkirchenslawischen weiterhin schwindet. In nichtbiblischen Denkmälern hat sich der bloße Lokal überhaupt nicht erhalten (§ 9).

Dieser Vorgang, der als direkte Fortsetzung der altkirchenslawischen Entwicklung angesprochen werden kann, ist kaum durch unmittelbaren Einfluß der lebendigen Sprache zu deuten. Er geht nämlich nicht über den Rahmen der synthetischen Deklination hinaus, während aus der lebendigen Sprache einzelne Elemente in dieses System eindringen, die es zersetzen und allmählich in ein analytisches System umwandeln. In dieser Beziehung erscheint uns die Sprache der mittelbulgarischen Denkmäler als ein eigenartiges System, das die aus dem Altkirchenslawischen überkommene grammatische Struktur bis zu ihrer Auflösung (in der Trojanischen Sage und besonders in den vlacho-bulg. Urkunden) weiterentwickelt.